

A TÁVOKTATÁSBAN REJLŐ ESÉLYEGYENLŐSÉG

Krisko Edina
GDF, krisko@gdf.hu

Muhari Csilla
GDF, muhari@gdf.hu

Kivonat: A Szerzők mindenekelőtt bemutatják az esélyteremtő informatika és informatikai eszközökkel támogatott oktatás szereplőit, majd részletezik a jogszabályi háttér függvényében elérhető és elérendő célokat. A cikk központi kérdése, hogy milyen problémákat vet fel hallgatói, de akár oktatói oldalról is a felsőoktatás társadalmába való beilleszkedés, illetőleg a beilleszkedés támogatása. Az értékelés alapjául a Központi Statisztikai Hivatal mutatószámait, a Büntetés-végrehajtás fogvatartottakra vonatkozó adatait, valamint a Gábor Dénes Főiskola (GDF) hallgatói adatait szolgálják.

Kulcsszavak: informatika, távoktatás, esélyteremtés, fogvatartottak, fogyatékkal élők

Bevezetés

A táv- és elektronikus eszközökkel támogatott tanulás jellegét szem előtt tartva áttekintésre kerül az intézmény esélyegyenlőségi szabályzata, általában a felsőoktatásban részt vevő hallgatók, a büntetett előéletűek és a fogyatékkal élők jogállása, majd azok a korlátok, amelyek okán a tudáshoz való hozzáférés, abból való részesedés nem valósulhat meg. A tanulmány tárgyalja a GDF napi gyakorlatát, benne az elítéltek cselekvési, korlátozott cselekvési szabadsága által előidézett akadályokkal, a fogyatékosok vizsgáztatása kapcsán felmerülő kihívásokkal, az oktatási intézmények általános felkészületlenségével. E szembenézésnek része a személyi, tárgyi, intézményi és infrastrukturális háttér, valamint a szemléletmód bemutatása, az eltérő álláspontok áttekintése.

Számos esélyegyenlőségi fórumon [6] elhangzott már, hogy az oktatás és az információhoz való hozzáférés lehet a felzárkóztatás eszköze az információs és tudásalapú társadalomban. Ennek egyik lehetséges útja a távoktatás, és különösen az elektronikus eszközökkel támogatott oktatás, vagy a lehetőségek egy más keresztmetszetében a kevert (blended) oktatás. Ez a tanulási/tanítási mód bevonhat korábban a felsőfokú képzésből kizárt vagy bekapcsolódni nem tudó rétegeket a felsőoktatásba. Gondolni lehet akár a „segítségrel élőkre”, akár a jogerősen letöltendő szabadságvesztésre ítéltre. Meg kell említeni rajtuk kívül a GYES-en, GYED-en lévőket, a három műszakban dolgozókat, a kis települések lakóit, otthon tartósan betegeket ápolókat vagy akár a hosszabb-rövidebb ideig külföldön tartózkodókat, a határainkon kívül élő magyar anyanyelvűeket. Számukra a helyfüggetlen tanulás, az egyéni igényekre szabott tanulási ütemterv, a tananyag moduláris felépítése, a szakmailag megalapozott internetes mentori¹ és tutori² támogatás, a vizsgáztatás rugalmas gyakorlata teremtheti meg egy piacképes diploma megszerzésének lehetőségeit.

¹ A hallgató tanulmányi munkáját információval, interaktív tanulást támogató módszerekkel motiváló és segítő személy, aki feladatát a telekommunikáció eszközeinek igénybevételével végzi.

² A hallgatónak a tanulásban segítséget nyújtó szakoktató.

Az 1. táblázat a gyermeknevelőket (GYES, GYED, GYET) mutatja legmagasabb iskolai végzettségük alapján. Az adatok a szemléletesség kedvéért nemcsak létszám, hanem százalékos formában is feltüntetésre kerültek.

Tanulmányok	Gyermeknevelők ³ iskolázottsága	
	(fő)	(%) ⁴
felsőfok	43.528	15,40
középfok	91.912	32,53
szakmunkás	62.258	22,03
8 osztály	74.617	26,41
nincs 8 osztály	10.260	3,63
Összesen:	282.575	100,00

1. táblázat: A gyermeknevelők iskolai végzettségük szerinti megoszlása 2006-ban [11]

Míg az egyik réteg – az oktatásból önhibájukon kívül kiszorulók – felzárkóztatása népszerű feladat, a bűnelkövetők társadalmi integrálása már kevésbé az. Az intézményeknek mégis egyenlő esélyek szellemében kell szolgáltatniuk eltérő felkészültségű és mozgásterű hallgatók számára, s e kötelezettségük számos egyéni kihívásra egyéni válaszok adását kívánja meg. Össztársadalmi szinten is vitatott témákat, fel nem tárt és fel nem vállalt területeket érint, a börtön büntető, nevelő szerepét, az esélyek egyenlőtlenségét, az intézmények rentábilisát és a tudás hozzáférhetőségét, integráló, esélyteremtő szerepét.

A távoktatás vitathatatlan előnye a hagyományos levelező oktatási rendszerrel szemben, hogy minimalizálja a kontaktórák számát, ezáltal jelentősen csökkenti a hallgatói kiadásokat. További előnyt jelent, hogy a távoktatás alkalmazható olyan speciális területeken is, ahol a hagyományos oktatási struktúra megvalósítása nem lehetséges. Ilyenek például a már említett szabadságukban korlátozott emberek, vagy olyan fogyatékkal élők, akik számára az oktatási intézmény rendszeres látogatása jelentős nehézségeket jelent.

1. Fogvatartottak oktatásban való részvétele

A büntetés-végrehajtás európai szellemiségét áthatja a fogvatartottakért érzett felelősség és a társadalomba való visszailleszkedés megkönnyítése iránti elkötelezettség. A demokratikus berendezkedésű államok igyekeznek a börtönélet és börtönön kívüli élet eltéréseit minimalizálni, hiszen a büntetés maga az elzárás. [5] A társadalomból való kiemeléssel, fizikális és csak fizikális elkülönítéssel igyekeznek meggátolni, hogy az egyszer már rossz utat választott ember vagy bárki más újabb bűncselekményt kövessen el. Mindez azt jelenti, hogy az elzárás (fogvatartás) nem járhat együtt a szellemi elszigeteléssel, a kulturális életből, képzésből való kirekesztéssel.

A büntetés-végrehajtás jelen jogszabályi háttere [1] biztosítja a fogvatartottak számára, hogy általános iskolai, indokolt esetben pedig közép- és felsőfokú képzésben részesüljenek, illetve hogy megkezdett tanulmányaikat folytassák. [2] Vizsgakötelezettségeik teljesítése érdekében jogszabályban meghatározott mértékű tanulmányi és vizsgaszabadság illeti meg őket.

A számok mégis azt mutatják, hogy a fenti lehetőségekkel elenyészően kis számban élnek a fogvatartottak.

³ „A nem foglalkoztatott és nem is álláskereső, gyesen, gyeden, gyeten lévők száma ... legmagasabb iskolai végzettségi szintenként ...” [12]

⁴ [11] adatok alapján a Szerzők számítása.

1.1. Lehetséges okok

Az eddigi kutatásokból az derül ki, hogy a fogvatartottak kevésbé nyitottak a kezdeményezőkézséget, az egyéni kötelezettségvállalást, felelős döntéshozatalt igénylő képzési formákra. Önképzésben is alig 300-400 fő vesz részt.⁵ [3]

Magántanulóként folytatnak tanulmányokat azok, akik számára a hagyományos oktatás megszervezése nehézségekbe ütközik, vagy akiknek részvétele ilyen képzésben büntetésvégrehajtási szempontból nem szerencsés. Illetőleg magánúton folytatandók a felsőfokú tanulmányok. A 2. táblázat a 2005/2006-os tanév adatait tartalmazza.

Intézet	magántanuló						
	Általános iskola		Gimnázium		Érettségizett	felsőfok	Összes beiskolázott
	kezd	vége	kezd	vége			
<i>Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet</i>						1	1
<i>Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bv. Intézet</i>			1	1			1
<i>Fővárosi Bv. Intézet</i>			1	1			1
<i>Heves Megyei Bv. Intézet</i>			1	1			1
MEGYEI INTÉZETEK ÖSSZESEN			3	3		1	4
<i>Budapesti Fegyház és Börtön</i>						2	2
<i>Fiatalkorúak Region Bv. Int. Kecskemét</i>	5	4	6	5			11
<i>Kalocsai Fegyház és Börtön</i>			2	2			2
<i>Márianosztrai Fegyház és Börtön</i>			2	2			2
<i>Szegedi Fegyház és Börtön</i>			1	1		5	6
<i>Váci Fegyház és Börtön</i>			2	2		1	3
VÉGREHAJTÓ INTÉZETEK ÖSSZESEN	5	4	13	12		8	26
MINDÖSSZESEN	5	4	16	15		9	31

2. táblázat: Magántanulók a 2005/2006-os tanévben a Büntetésvégrehajtás intézeteiben [4]

Jól látható, hogy a vizsgált időszakban mindössze 9 fő folytatott felsőfokú tanulmányokat. Ez a szám a következő, 2006/2007-es tanévben 13 főre emelkedett. (Az előrejelzések szerint további emelkedés várható.) A nem iskolarendszerű képzések esetében 48 felnőttképzési programra 852 fő került beiskolázásra 2006-ban. (Ez a szám 2005-ben még csak 654 fő volt 41 tanfolyammal számolva.) [4]

2. Informatikai képzés a rács mögött

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid, közép- és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról szóló 1036/2005. (IV.21.) Korm. határozat előírja, hogy a szabadságvesztés tartama alatt informatikai szakirányú képzési programokat (is) kell szervezni a fogvatartottak számára, ezzel is elősegítve sikeres társadalmi reintegrációjukat. A felnőttképzésen belül 2005/2006 tanévben 15 tanfolyamban 222 fő informatikai képzése kezdődött meg. A vizsgázók körülbelül 85%-a volt sikeres, ami azért

⁵ A 18 ezer körül állandósuló fogvatartotti létszám mellett 214 fő felnőtt férfi elítélt (1,88%), 37 fő felnőtt női elítélt (5,13%), 3 fő fiatalkorú férfi elítélt (0,97%) és előzetes letartóztatásban lévők közül 112 férfi (3,2%) és 2 nő (0,85%).

különösen fontos, mert bár az elsajátított ismeretek hasznosításának nyomon követésére nincs mód, az azonban tudható, hogy a képzésben résztvevők 80-90%-a nem kerül vissza a börtön falai közé.

Intézet	Képzés	Beiskolázott (fő)	Végzett (fő)
Kalocsai Fegyház és Börtön	számítógép kezelő -használó ⁶	15	15
Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön	számítógép kezelő -használó ⁶	16	15
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	számítógép kezelő -használó ⁶	15	10
Baracska Országos Bv. Intézet	számítógép kezelő -használó ⁶	17	17
Pálhalmi Országos Bv. Intézet	számítógép kezelő -használó ⁶	15	13
Hajdú-Bihar Megyei Bv. Intézet	számítógép kezelő -használó ⁶	20	17
Heves Megyei Bv Intézet	számítógép kezelő -használó betanított	13	10
Borsod- Abauj-Zemplén Megyei Bv. Int.	számítógép kezelő -használó ⁶	17	15
Szabolcs Szatmár Bereg M-i Bv.	számítógép kezelő -használó ⁶	16	15
Tolna Megyei Bv. Intézet	számítógép kezelő -használó ⁶	10	10
Fiatalkorúak Reg. Bv. Int., Szirmabesenyő	ECDL START	15	7
Heves Megyei Bv Intézet	számítógép kezelő -használó ⁶	14	Nincs adat
Fejér Megyei Bv. Intézet	számítógép kezelő -használó ⁶	17	11
Veszprém Megyei Bv. Intézet	számítógép kezelő -használó ⁶	12	Nincs adat
Zala Megyei Bv. Intézet	ECDL START	10	10

3. táblázat: Informatikai képzésre beiskolázott fogvatartottak a Büntetésvégrehajtás intézményeiből 2005. szeptember 1. és 2006. augusztus 31. között⁷

2.1. Várakozások

A Büntetésvégrehajtás adatai azt mutatják, hogy a jövőben a fogvatartottak iskolai végzettségének emelkedésével kell számolni. (Már csak a gyermekvédelmi rendszer fejlődése kapcsán is, amely a kötelező oktatásban való részvételre nagy hangsúlyt fektet.) A 4. táblázat alapján valószínű, hogy a felsőfokú képzésbe és szakképzésbe is mind többen kívánnak majd bekapcsolódni anyagi lehetőségeiktől is függően. Az is egyértelműnek tűnik, hogy olyan speciális körülmények között, mint szabadságvesztés büntetés töltése, csak a távoktatás (digitális és elektronikus eszközökkel támogatott oktatás) jelenthet megoldást a növekvő igények kielégítésére.

	Gazdaságilag aktív népesség iskolázottsága (2006) ⁸	Fogvatartottak megoszlása iskolázottságuk alapján	
		2006. 03. 22	2006. 08. 07
felsőfok	18,91%	2,10%	1,92%
érettségi	33,55%	10,54%	10,13%
szakmai oklevél érettségi nélkül	28,98%	23,64%	23,89%
nyolc évfolyam	17,66%	48,88%	48,99%
8 évfolyamnál kevesebb	0,9%	14,84%	15,06%
ebből analfabéta	nincs adat	1,02%	0,89%

4. táblázat: A fogvatartottak iskolai végzettség szerinti megoszlása a gazdaságilag aktív lakosság iskolai végzettségének tükrében [4]

⁶ OKJ 33 4641 01

⁷ Kiemelés a Szerzőktől az [4] alapján

⁸ A [11] adatai alapján a Szerzők számítása.

2.2 A távoktatási tutorálás és mentorálás speciális kihívásai

Minden speciális körülmény speciális felkészültséget igényel az oktatók és a mentorok részéről.

A börtönlakó távtanulók esetében például biztos, hogy a felsőoktatási intézménybeli mentornak és tutornak a büntetésvégrehajtás nevelő/felügyelő személyzetétől át kell vennie bizonyos motivációs, normaadó funkciókat. Óhatatlanul is pszichológussá kell válnia, hogy hallgatója magatartására ne nyomják rá bélyegüket a fogvatartás tényéből és körülményeiből fakadó feszültségek.⁹ Hiszen, ha tanulója megszegi a börtön házirendjét, büntetése a tanulás fontos eszközeinek (például: számítógép használat) megvonását vonja maga után. Ilyen esetben a mentornak magának is elő kell segítenie a helyes magatartást, hogy a vizsgák letétele ne ütközzön technikai akadályokba. Kérdés, felkészült-e erre egy e-learning vagy távoktatási mentor? Felkészült-e bárki is a fegyintézmény alkalmazottain kívül? Magyarországon nem, hiszen a fegyintézményekbeli felsőfokú oktatásnak – mint a számok is mutatják – nincs is múltja. A kihívással csak most szembesülünk. Most találjuk szembe magunkat azokkal a kérdésekkel, hogy ki vállaljon ilyen esetben személyes konzultációt, egyéni vizsgafelkészítést, kontaktórárt?

A helyzet kezelése pedig többletforrások bevonását kívánja meg, rugalmasságot az oktatási intézmény és oktatói részéről.

3. Fogyatékkal élő távtanulók

Fogyatékossgal élő hallgató, aki a fogyatékossgal élő személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény 4. § a) pontja szerint érzékszervi – így különösen látás-, hallásszervi-, mozgásszervi-, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben, illetőleg aki a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 30. §-ában és 121. §-ában megfogalmazott beszéd, illetve más fogyatékossgal él.

A fogyatékkal élő – elsősorban érzékszervi deficitekkel rendelkező – hallgatók bevonása a képzésbe kettős haszonnal jár. Egyrészt ők maguk is piacképes diploma birtokosaiként hagyják el az intézményt, másrészt diplomamunkáikkal sorstársaik életét megkönnyítő alkalmazásokat hoznak létre, illetve alapvető, az egészséges emberek számára nem kézenfekvő megoldásokat kínálnak tálcán. Mindemellert elkötelezettek és leleményesek problémamegoldásaik során. Ezzel megkönnyítik a fogyatékosok belépését a tanulás és tudomány világába.

Számos, a Gábor Dénes Főiskolán végzett hallgató diplomamunkája – gyógypedagógiai oktató programok (szakiskola számára), gyengénlátók számítógép használatát megkönnyítő vizuális segédprogramok, hangfelismerő programok, hogy csak a legkézenfekvőbbeket említsük – nyilvánvalóvá teszi, hogy az egészségesegekben is felmerül az igény a fogyatékkal élő hallgatók képzésbe történő bevonására.

⁹ Gondolni kell itt az önrendelkezési korlátokra, korábban megszokott kapcsolatok hiányára, a kényszerű együttélés okozta legkülönbözőbb konfliktusokra stb.

Elkerülhetetlen az oktató és mentori személyzet felkészítése e speciális esetekre, hiszen, aki már találkozott siket-néma, vak vagy hallássérült, netán autista emberrel, tudja, milyen könnyen zavarba ejt a másság. E zavar pedig rontja a kommunikációt, megértési esélyeket, hiszen lekötik a figyelmet a szokatlan emberi, testi és kontextuális jegyek. A hallgató vizsgaeredményét pedig nem lenne szabad, hogy a vizsgáztató e sajátos felkészületlensége befolyásolja, rontsa le.

A szomorú tényekhez persze az is hozzátartozik, hogy Magyarországon alig több mint harminc aktív jelnyelvi tolmács dolgozik, ők segítik hatvanezer siket és háromszázezer¹⁰ nagyothalló¹¹ életét. [9] A jelbeszéd oktatása is csak 1985 óta folyik intézményesített keretek között. 2003-ban indult akkreditált képzés az ELTÉ-n a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége együttműködésével, s azóta már a Miskolci Egyetemen is megszerezhető a végzettség 4 féléves képzés keretében.

Szerepeljen itt egy rövid áttekintés a tolmácsképzés összetevőiről, hogy lássuk, nem mindennapi kihívást jelent a segítők, így a tutor és mentor számára sem, ha fogyatékos hallgató tanulmányi munkáját kívánja segíteni. A jelnyelvi tolmácsképzés több lépcsőben történik. A hallgatók az alapvető grammatikai tárgyon túl, pszichológiai és neurológiai kérdéseket is megtárgyalnak, etikai kihívásokat vesznek sorra és „éles” szakmai fordítói gyakorlaton vesznek részt siket közösségben. A képzés maximális óraszám: 350 óra, az elmélet és a gyakorlat aránya: 40-60% (140+210 óra). [10]

Mivel a tolmács halló és siket ember között közvetít, egy siket ember képtelen hallót siketnek közvetíteni. Tehát a hallókra vár a feladat, hogy megtanulják a jelnyelvet. Illetőleg ott vannak még a relé tolmácsok, akik siketek és közvetítenek a tolmács felé, hogy teljes mértékben tökéletes legyen a kommunikáció. Nem mindegy azonban, hogy veleszületett vagy szerzett siketségről beszélünk, hiszen a két csoport esetében eltérő a személyiségfejlődés és a szocializáció. A veleszületett és kora gyermekkorban szerzett siketség megnehezíti az információ felvételt és az ismeretszerzést. Erre a segítőknek tekintettel kell lenniük. A felnőtt korban siketté vált emberek esetében pedig az okozhat nehézséget, hogy ők gyakorta nem sajátítják el a jelnyelvet. Esetükben a kommunikáció szájról-olvasás és írás-rajzolás útján történik. Siket-vakok esetében pedig a jelnyelv alkalmazása testen történő jelöléssel valósul meg. Gyakori, hogy a jeleket a vak ember tenyerébe rajzolják.

Felmerül a kérdés, az elektronikus eszközökkel támogatott távoktatás mely pontokon nyújt kitörési lehetőségeket, hol fordíthatók az egyéni hátrányok általános előnyökké. Mint ahogy bevezetőnkben említettük, a tananyag moduláris felépítése, a tér- és időkorlátok átlépése, a személyre szabott tanulási ütemterv mind-mind megkönnyíti a korlátozottan cselekvőképes hallgatók tanulását/tanítását. Az informatika készség szintű alkalmazása számukra is adott, mint lehetőség, vagy mint elérhetőség. Általa kiküszöbölhetők a fogyatékoságból és elzártságból eredő hátrányok.

¹⁰ 2003-as adat

¹¹ Siketnek tekintjük azt az embert, akinek hallásküszöb értéke mindkét fülön 80 decibel (dB) felett van, nagyothalló, akinél ez az érték 60-80 dB közé esik. Sőt a nagyothallók is három csoportba sorolhatóak: enyhe, középsúlyos, és súlyos fokban nagyothallók.

4. Nemcsak beszélni kell róla

A GDF elindult a megoldáshoz vezető úton. Hiszen az igény nemcsak az érintett emberekben van meg, hanem egészséges, kiegyensúlyozott, jó körülmények között élő társaikban is. Ez pedig a főiskola támogatása nélkül nem született volna meg. Ehhez kellett konzulensek, akik végigvezették szakdolgozóikat a diplomamunka elkészítésének útján, mindvégig bátorítva őket. A távoktatás ebben az esetben a kulcsszó. Mivel az ország különböző pontjain élő emberek, akiknek különböző okokból – kinek a közlekedés, kinek az anyagiak, kinek fogvatartottság okán – jelent problémát rendszeresen megjelenni az anyaintézményben, a saját időbeosztásuk szerint sajátíthatják el a tananyagot. Azt a tananyagot, amelyet a speciális igényekhez fejlesztettek ki.

Összefoglalás

Országos Felsőoktatási Információs Központ weboldalán megjelent egy tanulmány, mely a felsőoktatásba jelentkezők adatait vizsgálja a felvételi eljárásnál igényelt többletpontok tekintetében. Ez azért érdekes, mert a fogyatékoság önmagában többletpontra jogosít a felvételinél. A cikkből kiderül, hogy 2007-ben a jelentkezők 1,4%-a a plusz pontok okaként a fogyatékoságát jelölte meg. Ez a százalék önmagában elhanyagolhatónak tűnne, ha nem tudnánk, hogy az összes jelentkező 108.590 fő volt. Azaz az 1,4% számokra, sőt emberekre fordítva 1541 főt jelent. [7]

A 5. táblázat foglalja össze, az utóbbi 5 évben a GDF képzésében hány fő fogyatékkal élő hallgató vesz/vett részt.

2002-2007 Képzési forma	végzett (fő)		abszolvált (fő)		nem végzett (fő)	
	táv	nappali	táv	nappali	táv	nappali
Mozgássérült	3	2	5	-	9	1
Látássérült	-	-	1	-	2	-

5. táblázat A GDF fogyatékkal élő diákjai hallgatói jogviszonyuk és státuszuk szerinti bontásban 2002-2007-es időszakban [8]

Mondják, hogy egy fecske nem csinál nyarat. De igen. A GDF nyilvántartásában 2 hallgató szerepel, akik kiemelten hátrányos helyzetűek, mindketten fegyintézmények lakói és tanulmányaik jelenleg is folyamatban vannak.

Számuk, sajnos, a jövőben valószínűsíthetően nő. A feladat nem az ő elítélésük, hanem a felkészülés arra, hogy kiszolgálásra kerüljön a börtönlakók felől felmerülő igény, ezzel is megkönnyítve beilleszkedésüket a társadalomba. A büntetésük letöltése után teljes értékű állampolgárokként tudnak munkába állni, ha a börtönök alatt naprakész tudást szereztek szakmájukból, vagy éppen új szakmát tanultak. Ebben a GDF-nek partnernek kell lenni. Az infrastrukturális háttér eddig is adott volt, sőt folyamatosan bővül – 2008. január 14-én átadták a Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézetet, ahol 18 gépes számítógépterem áll a tanulni vágyók rendelkezésére.

A fentiekből is látszik, hogy komoly problémával állunk szemben, tovább kell foglalkozni a témával.

Irodalomjegyzék

- [1] 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről
- [2] 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a Büntetésvégrehajtásról
- [3] *Aleku, M., Csordás, S., Pacsek, J.:* A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete, 2005.
<http://www.bvop.hu/download/bsz0601-foglalkoztatas.pdf/bsz0601-foglalkoztatas.pdf>
- [4] Beszámoló a fogvatartottak részére indított 2005/2006. évi tanév tapasztalatairól, a 2006/2007. évi tanév előkészítéséről
http://www.bvop.hu/download/beszamolo_a_fogvatartottak_oktatasarol.doc.rtf/beszamolo_a_fogvatartottak_oktatasarol.doc.rtf
- [5] *Csordás, D., Csordás S.:* Az emberközpontú és közösségi irányultságú börtönrendszerek főbb jellemzői, Szocializáció és reszocializáció a börtönben konferencia, Budapest, 2006. (p. 28), http://www.bvop.hu/download/csordas_0701.pdf/csordas_0701.pdf
- [6] Esélyegyenlőségi Konferencia, Hódmezővásárhely, 2007. december 7., Digitális Esélyegyenlőség (DE!) konferencia, Budapest, 2007. december 7.
- [7] Fábri, I.: Előnyben részesítés: előnyben és hátrányban (p. 3), 2007
http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=445&hir_id=8257
- [8] Gábor Dénes Főiskola, Egységes tanulmányi rendszer, <https://etr.gdf.hu/etr>
- [9] Jelbeszéd az életünk – Egészségkalauz.hu, MTI
http://www.egeszsegkalauz.hu/egeszsegkalauz-hirek.xhtml?hir_id=7798 Letöltve: 2007. október 10.
- [10] A Miskolci Egyetem képzési programja alapján
<http://www.uni-miskolc.hu/~btmtt/tanrend-jelnyelv.doc>
- [11] Szociális ágazati információs rendszer – Demográfiai adatok, <https://teri.vati.hu> Letöltve: 2008. február 11.
- [12] A területi népességi, iskolázottsági és aktivitási/inaktivitási előrebecslés adatbázisának ismertetése, https://teir.vati.hu/szoc_agazat/demo/demoinf.pdf, Letöltve: 2008. február 11.